

Wojciech Demianiuk, Elżbieta Szymańska

Politechnika Białostocka

e-mails: e.szymanska@pb.edu.pl; wojciechde69@wp.pl

**REGIONY PERYFERYJNE
I CZYNNIKI ICH DYNAMIKI
W TEORIACH ROZWOJU REGIONALNEGO**

**PERIPHERIAL REGIONS
AND THE DEVELOPMENT INDICATIONS
IN THE REGIONAL DEVELOPMENT THEORIES**

DOI: 10.15611/sie.2016.2.07

Streszczenie: Zróżnicowania międzyregionalne prowadzą do wyodrębnienia w strukturze przestrzennej regionów centralnych i peryferyjnych. Peryferyjność, rozumiana jako stan opóźnienia w stosunku do regionów bardziej rozwiniętych, od dawna była przedmiotem rozważań ekonomistów. Niniejsze opracowanie ma charakter teoretycznych rozważań opierających się na krytycznej analizie piśmiennictwa dotyczącego tej ważkiej problematyki. Spojrzenie na peryferia i czynniki wspierające ich rozwój zmieniało się na przestrzeni lat. Analiza zagadnienia peryferyjności wymaga prześledzenia koncepcji teoretycznych odwołujących się do tej tematyki, pod kątem rozumienia pojęcia regionu peryferyjnego, jak również możliwości wsparcia procesów rozwojowych tych regionów. Ocenie poddano koncepcje regionów peryferyjnych, poczynając od A. Smitha do współczesnych opracowań M. Proniewskiego czy P. Romera. Starając się stosować w niniejszym opracowaniu podejście normatywne, autorzy pragną porównać te zróżnicowane punkty widzenia na jakże ważną, i nadal istotną problematykę peryferyjności regionów w różnych teoriach ekonomicznych, co stanowi przedmiot rozważań badawczych prezentowanych w niniejszym opracowaniu.

Słowa kluczowe: teorie ekonomiczne, rozwój regionalny, peryferia, obszary peryferyjne.

Summary: Based on the differences among regions, central and peripheral regions are distinguished in the spatial structure. Peripherality, understood as lagging behind more developed regions, has long been explored by economists. The present study has the nature of theoretical considerations based on a critical analysis of the writings on this important issue. A look at the peripherals and the factors supporting their development has changed over the years. The analysis of peripheral issues requires an examination of theoretical concepts referring to this subject. This applies both to the understanding of the concept of a peripheral region, as well as ways to support development processes in these regions. Evaluation concepts have been subjected to the outermost regions, ranging from Adam Smith to contemporary studies by M. Proniewski or P. Romer. The authors are trying to use this study prescriptive approach. The authors wish to compare these different points of view on how still important are issues in the peripheral regions of different economic theories. This is the subject of discussion of research presented in this paper..

Keywords: economics theories, regional development, periphery regions

1. Wstęp

Jednym z podstawowych problemów współczesnej gospodarki są utrzymujące się różnice w potencjale ekonomicznym poszczególnych regionów. Charakter zróżnicowań międzyregionalnych prowadzi do wyodrębnienia w strukturze przestrzennej regionów centralnych i peryferyjnych [Leszczewska 2010, s. 215-225]. Peryferyjność oznacza stan zapóźnienia rozwojowego w stosunku do obszarów centralnych [Bajerski 2008, s. 160]. Pojęcia „centrum” i „peryferia” informują o różnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych obszarów [Idczak 2013, s. 84-85]. Termin ten ma szerszy kontekst i uwzględnia różne cechy, które nie są bezpośrednio związane z czynnikami przestrzennymi. W literaturze przedmiotu peryferyjność regionu przedstawiana jest w ujęciu [Proniewski 2012, s. 64-65]:

- o charakterze przestrzennym – regiony peryferyjne utożsamiane są w nim z regionami przygranicznymi, o trudnej dostępności komunikacyjnej [Miszczuk 2010, s. 236],
- o charakterze nieprzestrzennym – o słabo rozwiniętej infrastrukturze społeczeństwa informacyjnego, niskich kwalifikacjach kapitału ludzkiego, nierozwiniętym kapitale społecznym i instytucjonalnym, ze słabo rozwiniętą siecią instytucji i z powiązaniem z otoczeniem globalnym,
- o charakterze ekonomicznym – w polityce spójności Unii Europejskiej regiony nieosiągające 75% średniej unijnej PKB *per capita* zaliczane są do regionów peryferyjnych [Vaishar 2006, s. 7],
- o charakterze społeczno-demograficznym – o niskiej gęstości zaludnienia, słabej urbanizacji,
- o charakterze kulturowym – przejawia się w niskim poczuciu tożsamości regionalnej, naśladownictwie i adaptacji wzorców kulturowych z zewnątrz regionu,
- o charakterze polityczno-administracyjnym – co przejawia się słabą reprezentacją polityczną w centrum, brakiem elit władzy, ograniczonymi kompetencjami i zasobami finansowymi władz regionalnych [Miszczuk 2010, s. 237-239].

Peryferyjność cechuje się pewną względnością, w zależności od wybranego kryterium [Wilkin 2003, s. 45]. Literatura przedmiotu wskazuje, że większość regionów dotkniętych tym zjawiskiem „odstaje” poziomem rozwoju gospodarczego od ośrodków dynamicznego wzrostu. Z powodu braku przewagi konkurencyjnej nie są w stanie rywalizować z innymi obszarami [Idczak 2013, s. 87]. Analiza zagadnienia peryferyjności wymaga przesłania koncepcji teoretycznych odwołujących się do tej tematyki pod kątem rozumienia pojęcia regionu peryferyjnego, jak również możliwości wsparcia procesów rozwojowych tych regionów, co stanowi cel niniejszej publikacji.

2. Regiony peryferyjne w teoriach rozwoju regionalnego

Początki badań nad regionami peryferyjnymi datuje się na początki nauk ekonomicznych. Wśród najważniejszych teorii, zajmujących się wspieraniem rozwoju peryferiów, należą: teorie lokalizacji, doktryna keynesowska, teoria zrównoważonego rozwoju, teoria wielkiego pchnięcia, teoria biegunów wzrostu autorstwa F. Perroux, teoria polaryzacji sektorowo-regionalnej A.O. Hirschmana czy teoria centrum-peryferia R. Prebischa.

Ważną grupę stanowią teorie lokalizacji, reprezentowane między innymi przez A. Smitha i D. Ricardo. Przez pojęcie lokalizacji należy rozumieć usytuowanie ustalonej aktywności przemysłowo-ekonomicznej w granicach pewnego terytorium. Teoria przewagi absolutnej A. Smitha [Smith 1954] odnosi się do wyjaśnienia przyczyn uzyskiwania przewagi ekonomicznej jednego państwa (regionu) nad innym przez specjalizację, która powinna skutkować zwiększeniem produkowanych przez dane państwo dóbr lub usług oraz międzynarodowym podziałem pracy. W swojej teorii A. Smith nie uwzględnił jednak ograniczeń w handlu międzynarodowym (celnych, transportowych). Na podwalinach tej koncepcji D. Ricardo [Ricardo 1957] zbudował teorię kosztów (przewag) komparatywnych, zgodnie z którą optymalna jest sytuacja, gdy każdy z regionów specjalizuje się w produkcji określonego dobra, stanowiącego przedmiot wymiany, co daje korzyści nie tylko wówczas, gdy dany kraj wytwarza dobra taniej, lecz i wówczas, gdy wytwarza je drożej dzięki lepszemu wykorzystaniu potencjału wytwórczego. Za prekursora teorii lokalizacji uważany jest J.H. von Thünen, który w opracowanej w roku 1826 teorii sfer rolniczych, zaprezentował model przestrzennej specjalizacji produkcji rolnej (zwany również teorią kręgów Thüнена), przedstawiający hipotetyczny układ rozmieszczenia różnych rodzajów produkcji rolnej dookoła jednego, centralnie usytuowanego rynku [Idczak 2013, s. 14]. Wskazuje na występowanie renty różniczkowej powstającej jako nadwyżka przychodów nad kosztami wynikającymi wyłącznie z korzystnego usytuowania względem centralnie określonego rynku. Teoria jest krytykowana za pomijanie problemów wynikających z fizyczno-geograficznego zróżnicowania przestrzeni, infrastruktury oraz liczby centrów konsumpcyjnych [Idczak 2013, s. 14].

Koncepcją nawiązującą do teorii J.H. von Thüнена, jest teoria lokalizacji przemysłu autorstwa A. Webera [1929, s. 24-29], podkreślająca wagę kosztów transportu, a zakładająca, że zakład przemysłowy należy umiejscowić albo w bezpośrednim sąsiedztwie głównego odbiorcy, albo blisko źródeł zaopatrzenia w surowce [Pasieczny 2008, s. 24-25]. Teorii A. Webera zarzuca się nierealne założenia odnoszące się głównie do niezmienności i pełnej informacji na temat lokalizacji surowców, przestrzennej dystrybucji popytu konsumpcyjnego i dyspozycyjności siły roboczej oraz jednorodności systemu społeczno-gospodarczego a także, że skupia się wyłącznie na trzech czynnikach lokalizacyjnych [von Stackelberg, Hahne 1998]. Znaczenie wspólnego położenia jako czynnika generującego dodatkowe korzyści dla przedsiębiorstw, w postaci wzrostu skali produkcji oraz koncentracji przestrzennej prze-

mysłu podkreślał już A. Marshall [1925], który twierdził, że bliska lokalizacja firm oddziałuje korzystnie na implementację postępu technicznego, podział pracy i powstawanie dziedzin produkcji obsługujących funkcjonującą na danym obszarze gałąź przemysłu, na rozszerzenie asortymentu produkcji oraz tworzenie wyspecjalizowanego rynku pracy [Gawlikowska-Hueckel 2003, s. 17]. Na podobne korzyści wskazywał również W. Isard, za najważniejsze uznając czynniki [Isard 1965, s. 257-258]: lokalizacji (powstające, gdy przedsiębiorstwa podobnego rodzaju gromadzą się w bliskim sąsiedztwie), urbanizacji (powstające między przedsiębiorstwami różnego rodzaju skupionymi w jednej okolicy, uwzględniające znaczenie infrastruktury).

Pogląd wyjaśniający przyczyny istnienia regionów o niskim poziomie rozwoju, także peryferyjnych, oraz możliwości ich rozwoju prezentuje podejście keynesowskie. Według założeń teorii J.M. Keynesa [1956] regiony peryferyjne cechuje niski poziom rozwoju i niemożność samodzielnego pokonania problemów społeczno-gospodarczych, dlatego konieczna jest ingerencja władz polegająca na podjęciu robót publicznych, głównie dużych inwestycji infrastrukturalnych, budowaniu instytucji wspierających przedsiębiorczość, podnoszeniu kwalifikacji siły roboczej i promowaniu eksportu [Keynes 1956, s. 28]. Konieczność ingerencji wynika z tendencji do pogłębiania się różnic międzyregionalnych w ramach gospodarki wolnorynkowej [Przygoda 2013, s. 96]. Zdaniem J.M. Keynesa aktywność państwa powinna się koncentrować przede wszystkim na regionach słabo rozwiniętych i działać na rzecz ukierunkowanego zintensyfikowania ich wzrostu gospodarczego przez różnorodne działania, takie jak: ulgi podatkowe, łatwo dostępne kredyty i pożyczki dla inwestorów, szkolenia mające za zadanie podwyższenie kwalifikacji siły roboczej, prace społeczne i roboty interwencyjne dla osób długotrwale pozbawionych zajęcia zarobkowego, promowanie lokalnych wyrobów, zachęcanie do inwestycji na własnym terenie, powoływanie do życia instytucji promujących rozwój przedsiębiorczości, ponoszenie zwiększonych nakładów na oświatę i kształcenie, upowszechnianie nowoczesnych metod zarządzania i wdrażanie innowacji [Feser, Malizia 1999, s. 123-137]. Podobne postulaty głosili przedstawiciele teorii zrównoważonego rozwoju regionalnego, a wśród nich R. Nurkse oraz P. Rosenstein-Rodan. Pierwszy z nich opracował teorię zrównoważonego wzrostu [Nurkse 1966, s. 28-97], zakładającą, że pozyskanie kapitału z oszczędności gromadzonych przez społeczeństwo oraz ze źródeł zewnętrznych pozwoli stworzyć odpowiednie warunki do rozwoju społeczno-gospodarczego regionu ubogiego, co pozwoli wyjść z „błędneho koła ubóstwa”. Ustawiczny niedostatek dochodów powoduje rezygnację z inwestycji, które są niezbędne do rozwoju zakładów produkcyjnych, regionu i w dalszej kolejności – państwa [Nurkse 1966, s. 28-97]. Szansę na zmianę stanu rzeczy upatrywał w dopływie obcego (z poza regionu) kapitału. P. Rosenstein-Rodan był autorem teorii wielkiego pchnięcia ogłoszonej w roku 1943 [Rosenstein-Rodan 1959, s. 359-369], kierowanej do krajów borykających się z problemami niskich dochodów, z wysoką stopą bezrobocia, niskim poziomem siły nabywczej ludności. Uważał, że

najlepsze ich rozwiązanie to szybkie uprzemysłowienie, specjalizacja oraz pomoc państwa [Przygoda 2013, s. 101].

Wśród teorii nie zrównoważonego wzrostu regionalnego warto wymienić teorię biegunów wzrostu autorstwa F. Perroux, teorię polaryzacji sektorowo-regionalnej A.O. Hirschmana czy teorię centrum-peryferia R. Prebisha. Twórca pierwszej z nich twierdził, że „wzrost nie uwidacznia się wszędzie jednocześnie, przejawia się zmienną intensywnością w postaci punktów lub biegunów wzrostu, rozchodzi się różnymi kanałami i ze zmiennymi skutkami dla całej gospodarki” [Grzeszczak 1999, s. 11]. Perroux zakładał, że rozwój całych branż lub gałęzi przemysłu zależy od najbardziej dynamicznych przedsiębiorstw, które mają wiodący udział w rynku, tworząc bieguny wzrostu. Sprzyja to zjawisku polaryzacji, z jednej strony oznaczającej proces powiększania się jednostki motorycznej, z drugiej stanowiącej rezultat pozytywnej lub negatywnej współpracy innych jednostek, a w konsekwencji całej gospodarki regionu lub kraju [Grzeszczak 1999, s. 11-13]. Podobne poglądy znajdziemy w teorii o polaryzacji sektorowo-regionalnej autorstwa A.O. Hirschmana, w której wzrost gospodarczy jest procesem łańcuchowym nierównowag sektorowych, w trakcie którego impulsy wzrostu są przenoszone z gałęzi wiodących na inne działalności gospodarcze. Impulsy te przyjmują formę zarówno sprzężeń progresywnych, rozumianych jako relacje między współpracującymi podmiotami gospodarczymi, jak i regresywnych, oznaczających zjawiska wywołane popytem na dobra i usługi innych podmiotów [Korenik 2003, s. 24]. Podmioty i branże, które nie otrzymują impulsów stymulujących, rozwijają się znacznie wolniej, co znalazło potwierdzenie w praktyce [Hirschman 1958, s. 2-54]. Natomiast teoria centrum-peryferia R. Prebisha zakłada, że rozwój peryferii zależy od rozwoju miejsc centralnych [Kundera, Szmyt 2008, s. 101-102], gdyż centrum oddziałuje w sposób zarówno pozytywny (transfer wiedzy, napływ kapitału, nowe inwestycje, pozyskanie nowych technologii, wprowadzanie innowacji), jak i negatywny (nierówna wymiana handlowa, uzależnienie gospodarcze, brak ośrodków badawczych). Regiony zapóźnione mogą liczyć na rozwój pod warunkiem wykorzystania czynników wzrostowych generowanych przez centrum [Szul 2007, s. 114-115].

W drugiej połowie XX w. pojawiły się neoklasyczne teorie rozwoju regionalnego, podkreślające rolę mechanizmów rynkowych w rozlokowaniu istniejących zasobów. To swobodna gra sił rynkowych, w wyniku przepływu czynników produkcji, prowadzi do zacierania dysproporcji regionalnych. Rola mechanizmu rynkowego polega tu na wyrównywaniu różnic regionalnych w dochodzie *per capita* w obrębie poszczególnych regionów [Dąbrowski 1995, s. 198-20]. Przedstawicielami tego nurtu są Amerykanie: R.M. Solow, J.L. Stein, G.H. Borts i H.W. Richardson, a także Australijczyk T. Swan. W ich koncepcjach czynnikiem kształtującym rozwój regionów jest krańcowa efektywność czynników produkcji i dostępność kapitału i pracy oraz stopień rozwoju technologicznego gospodarki regionalnej. Nadmierny wpływ państwa w sferze podziału prowadzi do zmniejszenia mobilności czynników produkcji, dlatego najlepszym sposobem przezwyciężania tego zjawiska jest ograniczenie interwencjonizmu państwowego w gospodarce [Gorzela 1989, s. 60].

W zakresie teorii rozwoju regionalnego na uwagę zasługują założenia opracowanej w latach 80. XX w. nowej teorii wzrostu M.P. Romera, który uważa, że podstawowym czynnikiem tworzenia długotrwałego wzrostu bazującego na postępie technologicznym jest wiedza. Kreowanie wiedzy następuje głównie w przedsiębiorstwach i następnie proces ten rozprzestrzenia się, wywołując pozytywne efekty zewnętrzne w procesie produkcyjnym innych firm [Romer 1987, s. 56-62]. Regiony ubogie nie mogą nadrobić różnic inaczej niż przez podwyższenie poziomu technologicznego i inwestując w kapitał ludzki, co powinny wspierać władze publiczne (edukacja, badania naukowe, wsparcie innowacyjności małej i średniej przedsiębiorczości) [Romer 1987, s. 37-38]. Wymaga to dokonania właściwego wyboru rodzaju produkcji oraz dotacji na badania i rozwój [Arnold 2000, s. 219-226]. Pogląd ten podziela M. Proniewski [2012], który ze swych badań odnoszących się do konkretnych regionów Polski Wschodniej wysuwa wniosek, że strategia rozwoju obszarów peryferyjnych powinna być ukierunkowana właśnie na wykorzystanie potencjału wynikającego z przepływu kapitału, wiedzy i innowacji.

3. Dyskusja

Przedstawione teorie wskazują na różne możliwości wsparcia procesów rozwojowych regionów peryferyjnych. Aktualnie, zdaniem autorów, szczególnego znaczenia nabierają jednak te teorie, które dążą do poprawy efektywności procesów rozwoju, uwzględniając bieżące warunki społeczno-gospodarcze. Dotyczy to przede wszystkim koncepcji P. Romera, autora nowej teorii wzrostu, oraz prezentującego podobne poglądy M. Proniewskiego. Badacze ci odchodzą od jednoznacznego uznania prymatu mechanizmu rynkowego nad interwencjonizmem gospodarczym, jednocześnie podkreślając, że każdy obszar ma swoje specyficzne zasoby endogeniczne, które warunkują proces jego rozwoju.

Nowa teoria wzrostu powstała w wyniku zmian w podejściu do czynników rozwoju, a w szczególności wiedzy i innowacji. Tradycyjne teorie traktowały innowacje jako czynnik egzogeniczny, wynikający z procesów zewnętrznych, będący np. rezultatem prac podmiotów zewnętrznych. W teorii P. Romera zaś czynnik ten postrzegany jest jako endogeniczny, będący wypadkową jakości kapitału ludzkiego oraz nakładów ponoszonych przez lokalnych przedsiębiorców i władze lokalne. Ponadto nowa teoria wzrostu szerzej postrzega czynnik kapitału, który obejmuje kapitał zarówno materialny, jak również ludzki tworzony przez mieszkańców, którego jakość warunkowana jest poziomem ich wiedzy, kwalifikacji i umiejętności. Istotną zmianą jest również różnicowanie procesów rozwojowych, co związane jest z globalizacją gospodarki światowej. Należy w tym miejscu podkreślić, że głównymi podmiotami oraz decydującymi siłami motorycznymi globalizacji są korporacje transnarodowe i państwa. Istnieją bowiem bardzo silne powiązania między korporacjami transnarodowymi a państwem, które w swojej polityce zagranicznej, jak również w wewnętrznej polityce gospodarczej, podejmuje działania promocyjne i protekcyjne wobec korporacji. Występuje tu więc układ sprzężeń zwrotnych [Müller 2004, s. 49].

Przyjmując zatem, że nowa teoria wzrostu opiera się na założeniu, iż poziom rozwoju jest funkcją szeroko rozumianego kapitału (materialnego i ludzkiego) oraz poziomu technologicznego, można zauważyć, że regiony peryferyjne nie będą wykazywały oznak wzrostu, dopóki funkcjonujące tam podmioty gospodarcze nie podniosą swojego poziomu technologicznego lub szerzej – innowacyjnego. Prowadzi to do pogłębiania się różnic w poziomie rozwoju między tymi regionami a regionami wysoko rozwiniętymi, które z reguły mają większe możliwości akumulacji kapitału.

4. Wnioski

Słaby rozwój regionów peryferyjnych stanowi nieustający przedmiot dociekań badawczych ekonomistów. Cel artykułu, jakim było prześledzenie problematyki regionów peryferyjnych w teoriach wzrostu oraz czynników pomagających zniwelować istniejące różnice, został osiągnięty. Spojrzenie na te regiony zmieniało się na przestrzeni lat. Problemem badaczy jest niejednoznaczne (różne) definiowanie peryferyjności, mimo prób ujednoczenia ujęć w ramach nomenklatury Unii Europejskiej. W świetle przeprowadzonych porównań można wyciągnąć wniosek, że wzrost konkurencyjności regionów peryferyjnych i ich zdolność do trwałego rozwoju zależą nie tylko od tradycyjnych czynników produkcji: ziemi, kapitału czy pracy, ale głównie od wiedzy i umiejętności jej praktycznego wykorzystania. We współczesnych teoriach rozwoju regionalnego podkreśla się, że regiony słabiej rozwinięte nie mogą nadrabiać różnic inaczej niż tylko przez podwyższenie swojego poziomu technologicznego, inwestując w kwalifikacje ludzkie oraz badania i rozwój. Prowadzona przez państwo i samorządy odpowiednia polityka rozwoju regionalnego proces ten powinna wspierać.

Reasumując, należy podkreślić, że problematyka regionów peryferyjnych wymaga dalszych, jeszcze głębszych dociekań badawczych, przy czym wydaje się wskazane odnośnienie badań bezpośrednio do praktyki gospodarczej oraz wskazanie (identyfikacja) najlepszych wzorców rozwoju tych obszarów celem ich implementacji w praktyce. Uzasadnione są zatem doskonalenie teorii i dyskusja środowisk polityki, biznesu i nauki na temat istoty i czynników rozwoju obszarów peryferyjnych.

Literatura

- Arnold L., 2000, *Endogenous technological change: A note on stability*, Economic Theory, vol. 16, no. 1.
- Bajerski A., 2008, *Problemy wydzielenia peryferii społeczno-gospodarczych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, r. 70, z. 2.
- Dąbrowski A., 1995, *Wybrane teorie rozwoju regionalnego i ich znaczenie w polityce ekonomicznej*, [w:] *Dylematy i osiągnięcia polskiej polityki transformacji gospodarczej*, Ćwikliński H., Szczodrowski G. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Feser J., Malizia E., 1999, *Understanding Local Economic Development*, Rutgers, Center for Urban Policy Research, New York.

- Gawlikowska-Hueckel K., 2003, *Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej, Konwergencja, czy polaryzacja?* Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Gorzela G., 1989, *Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reform*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Gospodarki Przestrzennej, Warszawa.
- Grzeszczak J., 1999, *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*, Prace Geograficzne nr 173, PAN, Wydawnictwo Continuo, Warszawa.
- Hirschman A.O., 1958, *The Strategy of Economic Development*, Yale University Press, New Haven.
- Idczak P., 2013, *Wielowymiarowa koncepcja peryferyjności regionalnej. Identyfikacja regionów peryferyjnych w Polsce*, Difin S.A., Warszawa.
- Isard W., 1965, *Metody analizy regionalnej. Wprowadzenie do nauki o regionach*, tłum. E. Vielrose, A. Wróbel i in., PWN, Warszawa.
- Keynes J.M., 1956, *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, PWN, Warszawa.
- Korenik S., 2003, *Dysproporcje w rozwoju regionów Polski – wybrane aspekty*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im we Wrocławiu, Wrocław.
- Kundera J., Szmyt W., 2008, *Leksykon polityki regionalnej UE*, WoltersKluwer Business, Kraków.
- Leszczewska K., 2010, *Aktywność ekonomiczna regionów peryferyjnych*, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, z. 12, s. 215-225.
- Marshall A., 1925, *Zasady ekonomiki*, M. Arct, Warszawa.
- Miszczuk A., 2010, *Peryferyjność regionów*, [w:] *Europejskie wyzwania dla Polski i jej regionów*, Tucholska A. (red.), MRR, Warszawa.
- Müller A., 2004, *Globalizacja-mit, czy rzeczywistość?*, [w:] *Globalizacja od A do Z*, Czarny E. (red.), Wydawnictwo NBP.
- Nurkse R., 1966, *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford University Press.
- Pasieczny J., 2008, *Profile gmin w Polsce – zarządzanie rozwojem i zmianami*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Proniewski M., 2012, *Rozwój regionów peryferyjnych w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Przygoda M., 2013, *Atrakcyjność inwestowania w regionach słabo rozwiniętych*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Ricardo D., 1957, *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, PWN, Warszawa.
- Romer P., 1987, *New theories of economic growth. growth based on increasing returns due to specialization*, AEA Papers and Proceedings, vol. 77, no. 2, s. 56-62.
- Rosenstein-Rodan P., 1959, *Uwagi o teorii wielkiego pchnięcia*, *Ekonomista*, nr 2.
- Smith A., 1954, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. I-II, PWN, Warszawa.
- Szul R., 2007, *Teorie i koncepcje w polityce regionalnej*, [w:] *Rozwój, region, przestrzeń*, Gorzelak G., Tucholska A. (red.), MRR, Warszawa.
- Vaishar A., 2006, *Regional periphery: What does it mean?*, [w:] *Regional periphery in Central and Eastern Europe*, Komornicki T., Czapiewski Ł. (red.), Europa XXI, nr 15, Centrum Studiów Europejskich IGIPZ PAN, Warszawa.
- von Stackelberg K., Hahne U., 1998, *Teorie rozwoju regionalnego*, [w:] *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska, Czechy, Niemcy*, Golinowska S. (red.), Raport IPiSS, Warszawa.
- Weber A., 1929, *Theory of the Location of Industry*, University of Chicago Press, Chicago.
- Wilkin J., 2003, *Peryferyjność i marginalizacja w świetle nowych teorii rozwoju (nowa geografia ekonomiczna, teoria wzrostu endogennego, instytucjonalizm)*, [w:] *Regiony peryferyjne w perspektywie polityki strukturalnej Unii Europejskiej*, Bołtomiuk A. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.